

EXOΓÁMIA ÉS ENDOΓÁMIA MAGYARORSZÁGON A XVIII—XX. SZÁZADBAN

ÖRSI JULIANNA

A tanulmányunk témájául választott párválasztási mobilitás a házasságkötésnek mindössze egyetlen adata, melyet a néprajzi leírások rendszerint tartalmaznak is. A település népe más falvakból nem választ párt, vagy leggyakrabban ebből és ebből a községből hoznak feleségnek valót — fogalmazza meg a lakodalomleírások. Forrásaink — az anyakönyvek — lehetővé teszik, hogy a házassági kapcsolatokat részletesebben megvizsgáljuk. Egy település exogám vagy endogám gyakorlatának nyomon követése olyan statisztikailag is biztos adatokhoz vezet el bennünket, amely felvázolja a vizsgált közösség demográfiai képét, befolyásolhatja antropológiai összetételét, megmutatja a falu vagy város gazdasági és kulturális kapcsolatrendszerét, adatokkal szolgál egy-egy kultúrelem elterjedéséről. Az anyakönyv olyan időtávlatot nyit meg előttünk, vagy hitelesít, amelyet az emberi emlékezet már nem biztos, hogy pontosan őriz. Általában 200 év házassági adatai állnak rendelkezésünkre. E kutatás jelentősége még az is, hogy kevés kivételtől eltekintve e forrás minden településre vonatkozólag rendelkezésünkre áll. Az anyakönyv, mint forrás hasznosítására több tudományág képviselője felhívta a figyelmet (Járolí József, B. Lukács Ágnes) (1). E munkaigényes vizsgálat eredménye messze túlmutat a házasságkötés témakörén és nagyban hozzájárulhat az etnikai csoport kutatáshoz. Az endogámiát magunk is a néprajzi csoport meghatározó elemének tartjuk a kultúra hasonlósága, a nyelv, a közös eredet tudat, a közösség összetartozás tudata mellett.

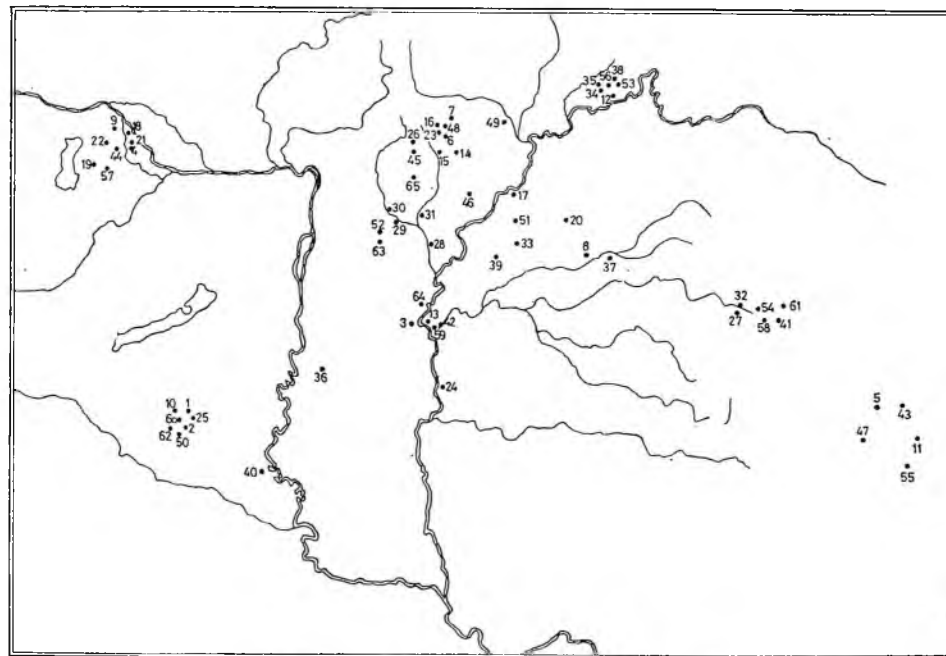
A házassági kapcsolatok anyakönyvek alapján történő vizsgálata nem tekint nagy múltra. Törvényszerűnek érezzük, hogy Magyarországon az első ilyen adatokat tartalmazó térképet *Kogut wicz Károly* a nemzetiségileg és vallásilag is tarka képet mutató Baranyából közölte (2). Mindmáig e megyében támaszkodnak leginkább a néprajzi demográfia adataira. Gondoljunk csak *Kodolányi János*, *Zentai János* tanulmányaira az Ormánság körülhatárolásának kérdésében, *Andrásfalvy Bertalan* kutatásaira vagy *Mándoki László* kölkedi adataira (3). Az exogámia kérdésének első vizsgálói közé tartozik *Tárkány Szűcs Ernő* is, hiszen 1943-ban Kalotaszeg hat községét (Körösfo, Nyárszó, Sárvasár, Kalotadamos, Jákótelke, Sztána) vizsgálta meg, adatai azonban csak 1981-ben váltak ismertté (4). Az 1960-as évek demográfiai szakirodalmából két tanulmány foglalkozik a lokális endogámiával, *Nemeskéri János—Walter Hubert* a Bodroghöz (Karos, Karcsa, Pácín, Cigánd, Kisrosvág, Nagyrosvány) XIX—XX. századi házassági gyakorlatát vizsgálta meg (5). A lokális endogámia XX. század közepi megyei és országos összesítését *Tamásy József* publikálta (6). Az 1970-es évek közepétől egyre több demográfus és etnográfus vállalkozik anyakönyvi kutatásokra. Mivel e tanulmányok a legkülönbözőbb helyeken (folyóiratok, évkönyvek, monográfiák) jelentek meg, és a legkülönbözőbb témájú cikkekben támaszkodnak ilyen jellegű adatokra (népesség, ragadványnevek, házasságkötés stb.), valamint rendszerint sem sok vizsgálatról tudunk, így felsoroljuk e kutatókat és a vizsgált településeket. *Nemeskéri János* Ivádot, *B. Lukács Ágnes* Mezö-

tárkányt és Egert, *Kapros Márta—Kovács Béla* Visontát, *Dávid Zoltán* Hajdúszoboszlót mutatta be ilyen oldaláról (7). *Mizser Lajos* cserépfalusi adatokat közölt (8). Igen tanulságosan mutatta be a Szeben megyei Bürkös község párválasztási mobilitását *Vetési László*, összehasonlítási adatként felhasználva még Balázstelke, Küküllőalmás, Mihályfalva és Oltszakadát adatait is (9). *Blair Holmes* az exogámia és a migráció kapcsolatát tárta fel a Moson megyei Féltorony adatai alapján (10). *Varga Gyula* kismarjai monográfiájában részletesen kitért a falu demográfiai képének bemutatására is (11). *Kovács Zoltán* Berettyóújfalu népességtörténetének megírásakor támaszkodott a házassági adatok vizsgálatára (12). A házassági települések házassági adatait (Jászalsószentgyörgy, Jászfelsőszentgyörgy, Jászfákóhalma, Jászfényszaru) bemutató térképeket és diagramokat közölt *Szabó László*, Egyekről pedig *Barna Gábor* (13). *Órsi Julianna* Mátraderecske és Karcag házassági kapcsolatait publikálta (14). Részben közölte Nagyiván adatait az 1977-ben Kunszentmártonban megrendezett „Az anyakönyvek, mint a történeti kutatások forrásai” című konferencia megjelent anyagában (15). Ekkor számolt be *Kakuk Mátyás* a kunszentmártoni anyakönyv elemzéséről (16). Módukban áll *Magyari Márta* csépai adataira is támaszkodni, mely tanulmány megjelenés alatt áll, sőt *Szabó Zoltán* Ókéske és Alpár adatait feldolgozó előadási anyagára is (17). A megjelenés alatt álló tanulmányainkon kívül (Kecel, Mozsóg és vonzáskörzete) anyakönyvi kutatásokat végeztünk még Heves megyében (Bekőlcze, Mikófalva, Bátor, Egerbocs, Hevesaranyos), Pest megyében (Nagykátá, Tápiószentmárton), Szolnok megyében (Csépa, Szelevény, Nagyiván, Kisújszállás), Győr-Sopron megyében (Halászi, Arak, Feketeerdő, Bezenye, Hegyeshalom, Levél, Pusztasomorja), Baranya megyében (Almamellék, Boldogasszonyfa, Szentlászló, Ibafa) (18). Megvizsgáltuk a miskolci görög kereskedők házasságkötési gyakorlatát is.

A kevés publikáció ellenére a viszonylag nagy mennyiségű saját anyagunk bátorít fel arra, hogy az eddigi eredményeket összefoglaljuk. Több okból látjuk ennek szükségességét. A Magyar Néprajzi Atlasz ezen kérdést egy adott időszakban vizsgáló anyagának közzététele még várat magára. Nem alakult még ki e kutatások egységes módszere, amely nagyban nehezíti az összehasonlítást. Publikációnkkal szeretnénk másokat is e téma kutatására ösztönözni.

Amint a térkép is mutatja 65 település házassági mobilitásáról van konkrét adatunk. (1. ábra) A terjedelem nem teszi lehetővé, hogy valamennyi település házassági kapcsolatainak alakulását teljes részletességgel bemutassuk és összefüggésbe hozzuk az exogámiát befolyásoló valamennyi tényezővel. A legfontosabbakra azonban utalunk.

Kutatópontjaink az ország különböző tájain találhatók: Mátra, Bükk, Bodroghöz, Tápió-mente, Közép-Tisza-mente, Jászság, Nagykunság, Hajdúság, Sárrét, Szigetköz, Zselicség, Kalotaszeg. A települések többsége magyar, de találunk közte más nemzetiségűt is. Bürkösön románok, magyarok, németek, Hegyeshalomban, Levélen és Féltoronyban németek és magyarok, Bezenyén horvátok, Ibafán, Szentlászlón, Boldogasszonyfán, Almamelléken, Almáskeresztúron e század elején főleg németek laktak. Szulimán és Mozsóg vegyes népességű volt (horvát, német, magyar). Azonos etnikumú településekkel körülvett falvakat (pl. Mátraderecske, a Bodroghöz falvai), de különböző tájak találkozási pontjában fekvő települést is vizsgáltunk (pl. Kecel). Vannak települések, amelyek a honfoglalástól kontinuusak (Halászi), de vannak XVIII. századi telepítésű helyek is (Kecel, Nagyiván, Mozsóg). Ivád a névadó nemzetségből kinövő falu, Csépat a távoli palóc vidékről érkező kismesek népesítették be. Kismesesi falu volt Mikófalva és Bocs is. Hajdú kiváltságot élvezett Kismarja, Berettyóújfalu. Hajdúszoboszló népe. Jászkun kiváltsággal rendelkezett Karcag, Kisújszállás, Kunszentmárton, Jászalsószentgyörgy, Jászfelsőszentgyörgy, Jászfákóhalma. Érseki város Eger. Az egri káptalan birtoka volt Nagyiván, Aranyos, részben Bátor és Bocs. A kalocsai káptalanhoz tartozott Kecel. Nagykátán Keglevics, Tápiószentmártonban Blaskovics, Bekőlczen Draskóczy, Feketeerdőn, Halászbán, Bezenyén, Hegyeshalmon, Levélen Károly főherceg, Pusztasomorján Eszterházy volt a földesúr. Mozsóg, Almamellék, Almáskeresztúr, Szulimán a Baththyány, Mező-

I. A házassági kapcsolatok kutatópontjai
 Пункты исследования брачных отношений
 Research points of marital relations

tárkány a debrői uradalom része volt. Több földesura volt Mátraderecskének, Visontának, Araknak (19).

Adataink a néhány család által megült településektől az 50 ezres lélekszámú városokig találhatók.

A vizsgált települések lélekszáma a XVIII—XX. században (20)

	1784—87	1830	1869	1930	1941	1970
1. Almamellék		799	1 335	1 444	1 460	1 117
2. Almáskeresztúr		273	395	558	489	302
3. Alpár		1 142	2 154	4 802	4 866	3 964
4. Arak	225	239	204	260		283
5. Balázstelke	952					
6. Bátor		647	676	859	836	637
7. Bekölcze		549	557	932	1 076	1 112
8. Berettyóújfalu		4 936	5 760	12 866	13 847	13 999
9. Bezenye	916	987	1 308	1 381	1 426	1 511
10. Boldogasszonyfa		475	865	1 073	1 009	641
11. Bürkös	795					
12. Cigánd		2 019	2 802	4 725	5 114	4 767
13. Csépa		2 123	2 652	3 570	3 284	2 866
14. Cserépfalu		1 910	1 995	2 077	2 204	1 631
15. Eger	17 083	18 582	19 150	32 903	34 844	45 236
16. Egerbocs		816	783	1 000	999	981
17. Egyek		2 584	3 318	7 875	8 021	7 956
18. Feketeerdő	222	243	300	376	346	365
19. Féltorony		1 218				
20. Hajdúszoboszló			12 269	17 022	17 651	22 003
21. Halászi	1 245	1 366	1 539	2 030	2 177	2 363
22. Hegyeshalom	1 185	1 293	2 084	3 000	3 210	3 539
23. Hevesaranyos		589	709	987	983	918
24. Hódmezővásárhely		29 507	49 153	51 176	51 865	52 770
25. Ibafa		554	587	610	588	322
26. Ivád	316	406	316	537	564	585
27. Jákótelke			268		248	
28. Jászsalsószentgyörgy			5 013	5 196	5 343	4 481
29. Jászfelsőszentgyörgy			1 649	2 728	2 770	2 185
30. Jászfényszaru			4 582	7 797	8 017	6 869
31. Jászfákóhalma			3 037	4 376	4 386	3 570
32. Kalotadamos			390		360	
33. Karcag			14 486	24 248	25 551	24 638
34. Karcsa		410	855	2 342	2 435	2 396
35. Karos		306	507	735	820	787
36. Kecel		3 118	4 583	9 489	10 449	10 493
37. Kismarja		1 884	1 961	2 546	2 564	1 952
38. Kisrosvány		330	468	525	550	395
39. Kisújszállás			10 376	14 532	14 461	13 470
40. Kölked		816	930	1 244	1 415	1 602
41. Körösfő			848		1 130	
42. Kunszentmárton	3 026		9 336	10 726	12 210	11 103
43. Küküllőalmás						
44. Levél	1 041	1 175	1 360	1 707	1 670	1 318
45. Mátraderecske	730	1 096	1 159	2 119	2 300	2 593
46. Mezőtárkány	1 665	2 125	2 735	3 017	2 997	2 210
47. Mihályfalva	541					
48. Mikófalva		856	928	1 090	1 107	1 114
49. Miskolc		26 679	21 535	61 559		174 836
50. Mózsgó		729	845	1 405	1 315	1 205
51. Nagyvén	1 146	1 990	1 901	2 359	2 277	1 749

	1784—87	1830	1869	1930	1941	1970
52. Nagykáta		3 506	5 045	11 005	10 764	11 922
53. Nagyrozvagy		348	899	1 401	1 418	1 301
54. Nyárszó			422		385	
55. Oltszakadát	1 281					
56. Pácin		667	1 271	2 169	2 387	2 101
57. Pusztasomorja	693	814	1 037	1 475		
58. Sárvásár			312		285	
59. Szelevény		458	1 133	2 501	2 446	1 851
60. Szentlászló		775	934	1 118	1 112	968
61. Sztána			751		540	
62. Szulimán		570	849	1 040	712	469
63. Tápiószentmárton		1 882	2 797	5 367	6 066	6 080
64. Tiszakécske		3 596	6 143	13 149	13 460	12 378
65. Visonta	693	867	1 067	1 474	1 438	1 716

A fentiekben felsorolt tényezők természetessé teszik, hogy a konkrét vizsgálatok alapján a magyar nép házassági szokásai időben és térben is mutatnak eltéréseket. Ennek ellenére bizonyos jellemző vonásokat megfogalmazhatunk.

1. Az exogámia és endogámia időbeli változása

Fő tendenciaként megfogalmazhatjuk, hogy Magyarországon a települések — a házassági kapcsolatokat tekintve — a XVIII. században nyitottabbak. Az endogámiaira való törekvés legerősebb a XIX. század második felében. Napjainkra ismét az exogámiaira való visszatérés a jellemző. E folyamat egyértelműen megfigyelhető Karcag, Kecel, Nagyiván, Halászi, Feketeerdő, Mozsóg, Szulimán, Almamellék házassági kapcsolataiban. Feltételezzük, hogy valamennyi településen ez a tendencia a legjellemzőbb, de mivel adat-soraik hiányosak — vagy a XVIII. vagy a XX. századra nem terjed ki a vizsgálat —, ezért nem szerepelnek példáink között. Itt kell megemlítenünk a kutatás azon hiányosságát is, hogy ahány tanulmány, annyi időmetszet-vétel, ami az összehasonlítást szintén nehezíti. Ezenkívül a 10 évre vonatkozó mintavétel is torzíthat, különösen kis településeket illetően.

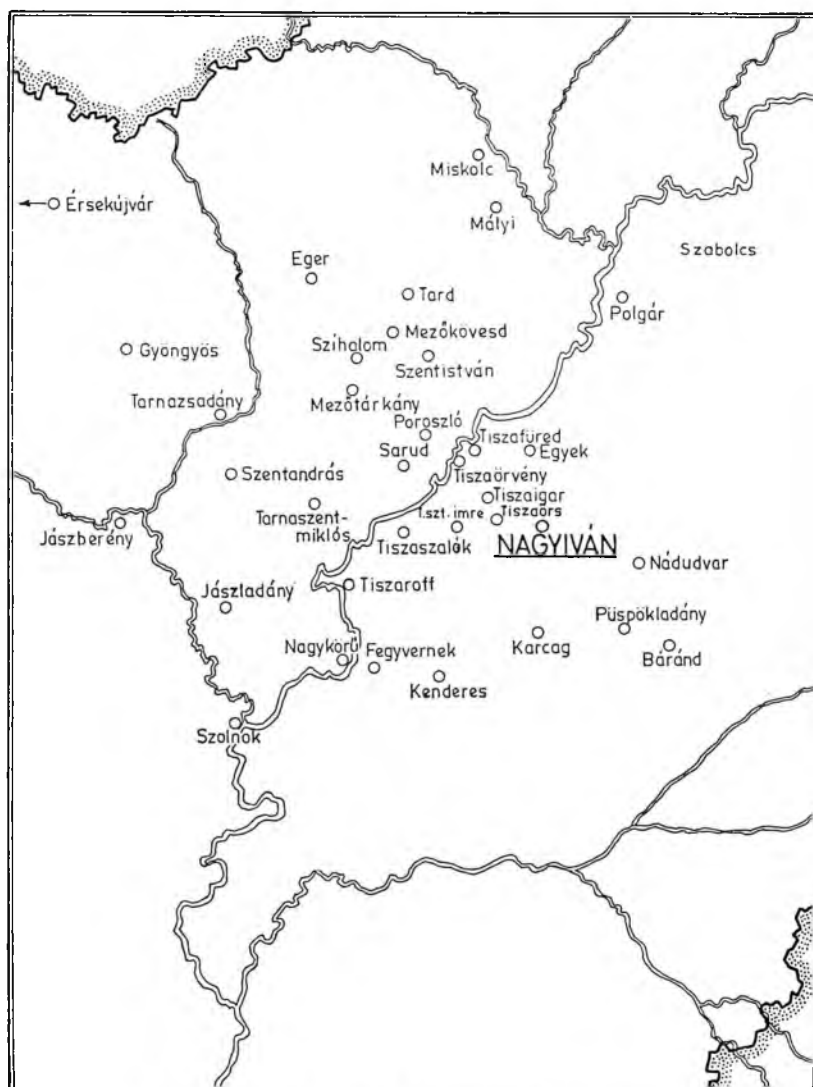
Mivel tendenciáról van szó, nem lehet mereven venni az időhatárokat sem. Amíg Karcag, Nagyiván, Kecel a legnagyobb zártági fokot már az 1850-es évekre eléri, Mátraderecske majd egy évszázaddal később. Bezenyén az 1910-es években legtöbb a helybeli házasság. A Bodroghöz megvizsgált falvaiban is „a XIX. század elejétől az endogám házasságkötések aránya emelkedést mutat. A maximum a XIX. század utolsó negyedében állapítható meg” (21).

A XVIII. századi nyitottság oka a kis lélekszámú települések sokasága mellett az, hogy a XVI—XVII. századi török uralom idején sok falu elpusztult, lakói többször menekülésre kényszerültek. Az Alföld nagy területei lakatlanná váltak. A XVIII. század első fele a telepítések időszaka. Az újonnan létrejött falvak népe még nem alkotott szilárd közösséget. Lakói gyakran nem egyetlen elbocsátó községből vagy sokszor nem is egy tájról érkeztek. A környező településekkel kezdetben nincs szilárd gazdasági és egyéb kapcsolatuk. Így lehetséges az, hogy az első évtizedekben az új település házassági kapcsolatot az anyaközségével vagy annak környezetével tart fenn. A Rákóczi szabadságharc idején Szabolcs, Szatmár megyékbe telepített nagy-kun városok lakóival is több felső-tiszamenti községből jöttek idegenek a visszatelepülésre, akik házastársat később saját falujukból hoztak (Karcag). Nagyiván házassági térképei szépen mutatják, hogy az évszázadok folyamán a hevesi betelepítésű községből hogyan lett alföldi, tiszántúli település. Feltételezzük, hogy a kultúrája is ugyancsak fokozatosan vált tiszántúlivá. Nemcsak a házasságban, hanem az élet minden területén egyre inkább össze-

fonódtak e község lakói a Hortobággal, a környező településekkel. Ehhez azonban 150—200 év kellett. (2., 3. ábra) A miskolci görög kereskedők 1728—1755 között csak Törökországból hoztak feleséget, de később is jelentős a feltehetőleg szülőföldjükről származó házastárs. (1728—1800: 16,92⁰/₀)

Az endogámia százalékos alakulása a XVIII—XX. században

	1790—1800	1840—1850	1890—1900	1901—1910	1940	1945	1950	1975
Hegyeshalom (ev.)	72,9	77,66	60	53,34				
Bezenye (r. k.)	70,74	75,73	77,2	85,22	74,82			
Halászi (r. k.)	43,1	74,14	71,11	66,91	1940—1950			
Feketeerdő (r. k.)	52,63	73,07	76,47	38,09				
Karcag (ref.)	85,94	93,81 1840—1846				91,8	87,2	45,6
Kecel (r. k.)								
lakóhely szerinti endogámia	85,23	92,48	87	80	85	83	87	61
szülőhely szerinti endogámia			70 1891—1895	63	65	60	65	42
Mátraderecske (r. k.)								
lakóhely szerinti endogámia	58,55	78,67	84,97	85,88	86,28			
szülőhely szerinti endogámia		69,11	82,08	78,82	68,58			
Nagyiván (r. k.)								
lakóhely szerinti endogámia	76,47	86,34	76,92	63,44	70,24			
szülőhely szerinti endogámia		77,51	62,75	56,27	60,74			

II. Nagyván házassági kapcsolatai (1757—1800)

Брачные отношения Надывана (1757—1800 гг.)

Marital relations of Nagyván (1757—1800)

III. Nagyiván házassági kapcsolatai (1891—1900)

Брачные отношения Надывана (1891—1900 гг.)

Marital relations of Nagyiván (1891—1900)

2. A település nagysága

Bromlej az etnoszt vizsgálva megállapítja, hogy legalább 85%-os endogámia szükséges ahhoz, hogy állandó népességről beszélhessünk egy területen (22). Kutatásaink azt mutatják, hogy e zártsági fokot csak az 1000 lélekszámon felüli közösség képes elérni. Minél kevesebb egy település lakóinak száma, bármennyire is szemléletében endogámiára hajlik, a párválasztási lehetőségek annál erősebben korlátozottak: kevés a hasonló korú fiatal, törvények is akadályozzák a rokonházasságot, a vérfertőzéstől való félelem ősi ösztöne is.

Ha a települések népszámlálási adatait mutató táblázatunkhoz hozzákapcsoljuk az endogám házasságok százalékat bemutató táblázatot, láthatjuk, hogy csak a legnagyobb városok képesek a 90% fölötti endogámiára.

Az endogámia aránya az összes házasságok százalékában

A település neve	A vizsgált időszak	Endogámia
Hajdúszoboszló	1724—1823 (23)	90,58%
Hódmezővásárhely	1747—1897 (24)	93%
Karcag	1840—1846 (25)	93,81%
Nagykátá	1731—1895	lakóhely szerinti endogámia
	(hiányzik: 1741—1744, 1755—1760)	85,46%
		szülőhely szerinti endogámia
		80,36%
Körösfő	1895—1941	92,04%
Sárvásár	1835—1860 (26)	91,67%
Mátraderecske	1756—1950	71,08%
Nagyiván	1757—1810	77,85%
Bekőlcze	1827—1895	szülőhely szerinti endogámia
	(hiányzik: 1860—1880)	65,98%
Mikófalva	1827—1895	szülőhely szerinti endogámia
	(hiányzik: 1860—1880)	65,53%
Aranyos	1827—1890	szülőhely szerinti endogámia
	(hiányzik: 1840—1870)	68,72%
Bátor	1827—1890	szülőhely szerinti endogámia
	(hiányzik: 1840—1870)	64,11%
Bocs	1827—1890	szülőhely szerinti endogámia
	(hiányzik: 1840—1870)	64,94%

Tamáty József napjainkra vonatkozólag állapítja meg, hogy „minél nagyobb a település, minél több lakosa van, általában annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy a párválasztásra a lakóhelyen belül kerül sor. Az utolsó hat év (1961—1966) átlagában a fővárosban kötött 100 házasság közül 83-ban volt a vőlegény és a menyasszony budapesti állandó lakos. A városokban 100 házasságkötés közül 68-ban, a községekben 51-ben volt azonos a házasulók állandó lakóhelye.” (27)

Az endogámia kiemelkedően magas aránya elsősorban a nagy lélekszámmal van kapcsolatban, de szerepet játszanak egyéb tényezők is. A Jászkunságban számolnunk kell azzal a szemlélettel, amely az idegenek elől elzárja a betelepülés lehetőségét ezzel is védve a helységi kiváltságait. *Bellon Tibor* több tanulmányában idéz XVIII—XIX. századi adatokat arról, hogy a helyi tanácsok miképpen utasítják vissza a letelepülni szándékozókat a Jászkunságban (28).

Felvetődik a kérdés, hogy a nem kiváltságos területeken fekvő városok, tájközpontok vonzóbbak-e a környező települések számára annyira, hogy házasság révén próbálnának lakosai közé kerülni. Ilyen esetekben számolnunk kell azzal, hogy nincs egyensúlyban a településre exogám házasság révén bekerültek és a hasonló okból a környező falvakba költözők száma. Ez pedig felveti azt a hibalehetőséget, amelyet magában rejt egy településnek csak a saját anyakönyvein át történő vizsgálata. Több szomszédos település hasonló jellegű vizsgálata adhat pontos választ arra, hogy helytálló-e

az az álláspont, hogy „Ahányan jöttek, új házastársuk oldalán ugyanannyian el is mentek más helységbe” (29). A nagykátai anyakönyvből kiderül, hogy 1871—1890 között 2 tápiószentmártoni születésű fiú vett el nagykátai születésű lányt, és 6 tápiószentmártoni születésű lány ment nagykátai születésű fiúhoz. A tápiószentmártoni anyakönyv szerint 1870—1889 között 7 tápiószentmártoni születésű lány ment nagykátai fiúhoz és 11 tápiószentmártoni születésű fiú vett el nagykátai lányt. Bár a számok különböznek, de ha azt a gyakorlatot vesszük figyelembe, hogy a fiú falujába költöznek, mindkét anyakönyv szerint Tápiószentmártonba került 4-gyel több nagykátai származású. Itt tehát a település (Nagykáta) nagyobb volta nem vonzotta a környéken lakókat. A karcagi római katolikus anyakönyv szerint 1811—1840 között 17 nagyiváni fiú vett el karcagi lányt és 1 nagyiváni lány került házasság révén Karcagra. A nagyiváni anyakönyv szerint ezekben az évtizedekben nagyiváni születésű fiú Karcagra nem tudott beházasodni, viszont 1 karcagi születésű fiú exogám házasságot kötve Nagyivánra ment lakni és 3 karcagi lány szintén. E csekély arányokkal szemben viszont 21 nagyiváni születésű lány került Karcagra lakni. Példáink tehát igazolják azt a feltételezést, hogy körülbelül megegyezik a településre házasság révén beköltözők és elköltözők aránya.

Forrásaink pontosságának ellenőrzését elősegíti, ha legalább a házasságkötés szempontjából társközségnek számító település adataival összevetjük. Két szomszédos nagykun település (Karcag és Kisújszállás) első anyakönyvének adatai is erre hívják fel a figyelmünket. A karcagi anyakönyv szerint 1730—1739 között 6 közös házasság volt Kisújszállással. A kisújszállási bejegyzések szerint viszont 12. Ebből 6 pár mind a két anyakönyvben szerepel.

3. Születés szerinti és lakóhely szerinti exogámia

A házassági kapcsolatok kutatásának újabb kérdése: az exogámiára és endogámiára vonatkozó adataink a házastársak szülőhelyére vagy lakóhelyére vonatkoznak-e. *Lakóhely szerinti exogámián* azt értjük, mikor a két fél házasságkötésük előtt más-más településen él. Nevezhetnénk ezt *tiszta exogámiának* is. Valószínűnek tartjuk, hogy a házassági kapcsolatokat vizsgáló tanulmányok csak ezeket az adatokat tartalmazzák. *Tamáty József* napjaink házasságkötéseit vizsgálva kétféle endogámiát különböztet meg: a *lokális és etnikai endogámiát*. Ő is hangsúlyozza a kétféle endogámia megkülönböztetésének szükségességét. „A városi endogámia nagyobb gyakorisága jelentős részben a legkülönbözőbb helyekről bevándoroltak házasodását jelenti, amit sokkal kisebb mértékben ellensúlyoz az, hogy a bevándoroltak egy része vagy a szülőfalujából bevándoroltak közül választja a házastársát, vagy viszszamegy a falujába házastársat választani. Bár az utóbbi esetben a vőlegény és a menyasszony lakóhelye különböző, házasságkötésük sokkal inkább endogám, mint két különböző helyről származó városi lakosé. Ugyanakkor az azonos falubeliek házassága többségében nemcsak lokális, hanem etnikai endogámiát is jelent.” (30)

Minden településen van egy olyan réteg, amely lakóhelye szerint endogám házasságot köt, de ő maga más településen született. Ezek az elsősorban munkavállalás céljából beköltözők vagy azok gyermekei. Ha valójában a tiszta exogámia (lakóhely szerinti exogámia vagy lokális exogámia) fogalmával dolgozunk is, célszerű e részadat ismertetése is, hiszen pontosabb képet kapunk a településről. Számításaink azt mutatják, hogy a kétféle exogámia között 10—20%-os eltérés is lehet egy kutatóponton. Álljon itt néhány példa a kétféle endogámiára!

**A szülőhely szerinti endogámia és a lakóhely szerinti endogámia
az összes házasságkötések százalékában**

A település neve	Év	Szülőhely szerinti e n d o g á m i a	Lakóhely szerinti e n d o g á m i a
Mátraderecske	1840—1850	69,11%	78,67%
	1890—1900	82,08%	84,97%
	1901—1910	78,82%	85,88%
	1940—1950	68,58%	86,28%
Nagykátá	1841—1850	74,55%	85,08%
	1831—1890	66 %	82,54%
Kecel	1890—1900	75,31%	89,18%
	1901—1905	63,3 %	80,13%
	1940	65,3 %	84,6 %
Mozsgó	1901—1905	4,04%	21,05%
	1941—1945	12,24%	27,5%

A kétféle exogámiára vonatkozó adatokat térképre vive azt tapasztaljuk, hogy sokkal nagyobb körzetből történnek a valószínűleg gazdasági okokból történő betelepülések, mint a párválasztás miatti lakóhelyváltások. Jól mutatják ezt például Kecel adatai. (4., 5. ábra) E megkülönböztetést azonban az anyakönyvek legjobb esetben csak 1830-tól teszik lehetővé. A kérdés vizsgálata különösen a XX. században fontos, amikor a népmozgások felgyorsultak.

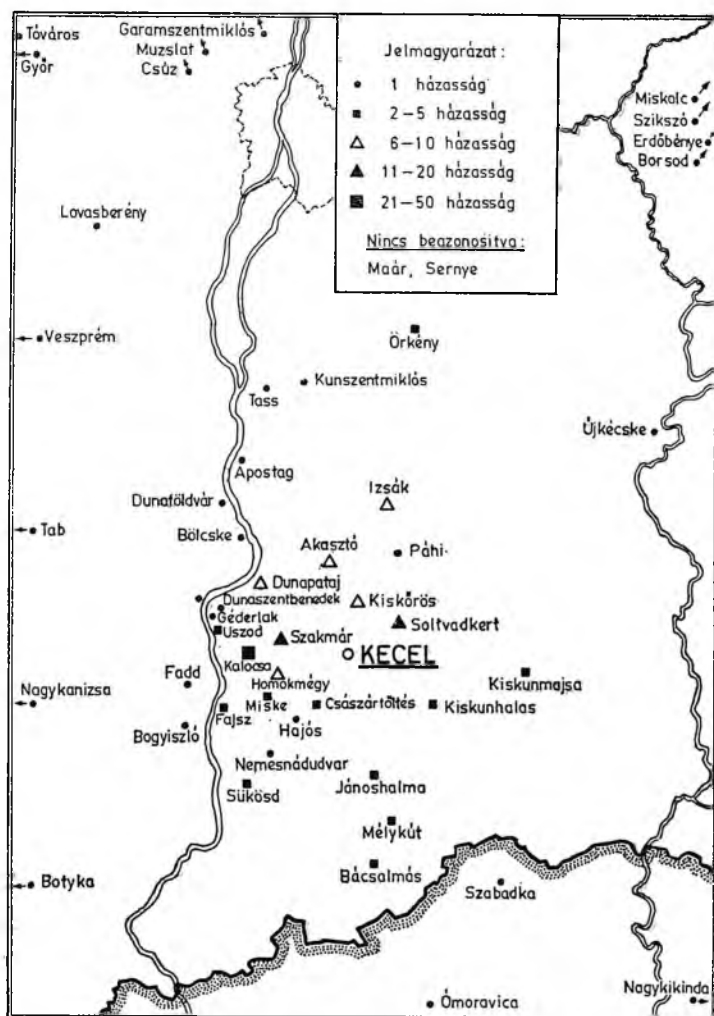
A falun belüli munkalehetőség hiánya vagy éppen bősége és az exogám házasságok szoros összefüggését tárta fel Vetési László Bürkösön. Abból indult ki, hogy a „párválasztásának egyik célja az is, hogy a termelési egyiséget létrehozza... Ebből következik, hogy a falun belüli élet- és munkalehetőség növeli a falu zártságát, a falu belső kohézióját, a kapcsolat és ezáltal a partnerlehetőségeket is. ... Az elvándorlás, idegenben való kenyérkeresés itt (Bürkösön) nem volt általános jelenség, de annál erősebb az idevándorlás. Főleg a Székelyföld volt a bürkösi birtokosok munkaerőforrása. A nem bürkösiekkel kötött házasságok nagy része nem a faluból való kivándorlással jött létre — leszámítva a második világháború idejét —, hanem a munkalehetőségekre idevándorolt, idegen partnerekkel való kapcsolatból.” (31)

A gazdálkodási rendszer és a házassági kapcsolatok közötti összefüggésre mutatnak a Nagykunságból és a Zselicségből vett példánk is. A karcagi kis- és középparaszti birtokok elsősorban családi munkaerőre épültek. A mozsgói uradalom népessége viszont állandóan változott. Részben ezzel magyarázható az itteni falvak házassági kapcsolatainak hihetetlen nagy nyitottsága.

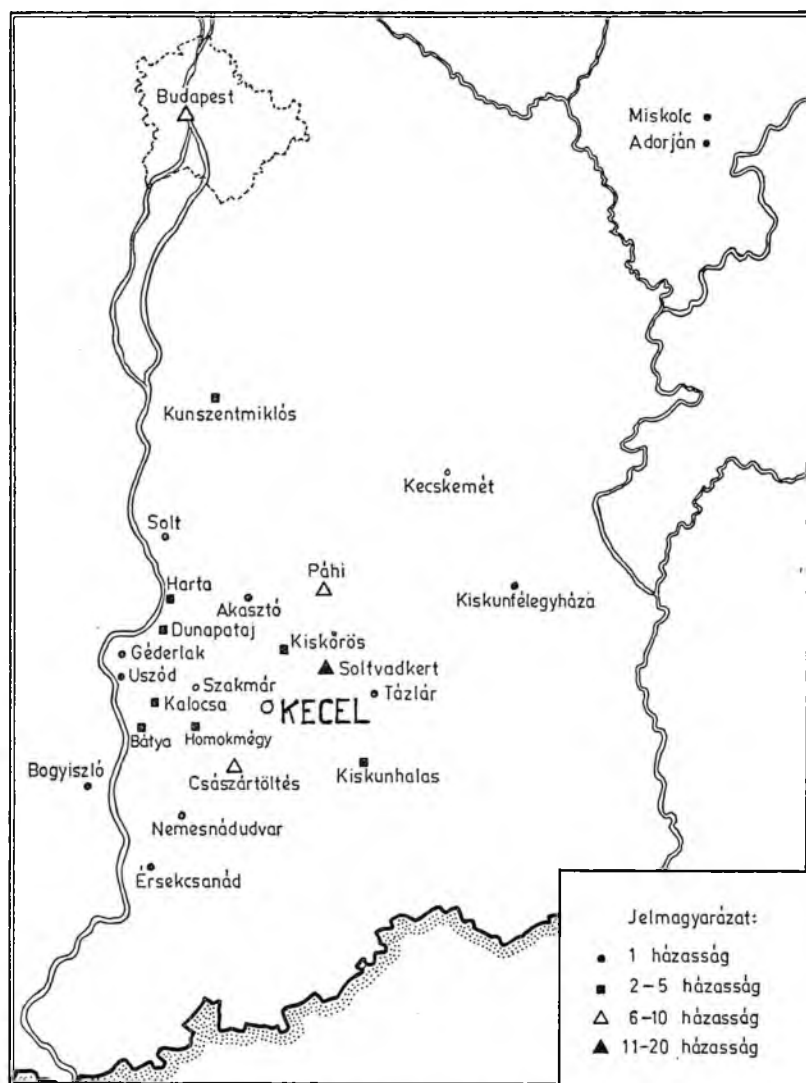
**Az exogám házasságok Mozsgón az összes házasságkötés
százalékában kifejezve**

1757—1770 években		67,74%
1841—1845 években		73,33%
1901—1905 években	szül. hely szerinti ex.	95,96%
	lak. hely szerinti ex.	78,95%
1941—1945 években	szül. hely szerinti ex.	87,76%
	lak. hely szerinti ex.	72,5 %

A Mozsgó környékén levő falvakban hasonló nyitottság mutatható ki (Almáskeresztúr, Almamellék, Szulimán). Ennek azonban egyéb magyarázatának is kell lennie, hiszen a más tájakon megvizsgált uradalmi falvak nem ilyen szélsőségesek.

IV. Kecel exogám házasságai (1901—1905)
 Экзогамные браки Кецела (1901—1905 rr.)
 Exogamous marriages of Kecel (1901—1905)

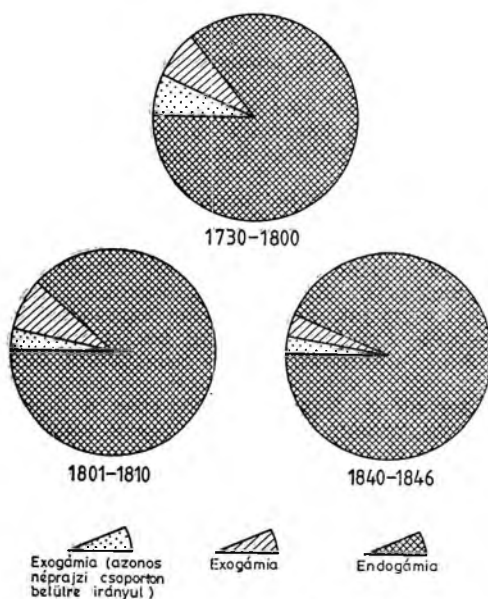
Kecel exogám házasságai (1901—1905)
 Экзогамные браки Кецела (1901—1905 гг.)
 Exogamous marriages of Kecel (1901—1905)

4. A házassági kör

Ez az a része az exogámiának, amelyre általában minden kutató megadja a választ tanulmányában. A baranyai vizsgálatok szépen mutatják, hogy az ormánsági falvak házassági köre az *azonos néprajzi csoporton belül* van (32). *Zentai János* szerint a házassági kapcsolatok irányát elsősorban az azonos etnikai csoporthoz való tartozás határozza meg és csak azután a távolság, útviszonyok stb. *Andrásfalvy Bertalan* a Sárköz és a zengőalji református magyarság összeházasodásából arra következtetett, hogy egy időben egyetlen néprajzi csoportnak is tekinthető (33). Mátraderecske házassodási körét a Mátra-hegység palóc falvai jelentették az elmúlt 200 év alatt. A cserépfalusi anyakönyvek szerint a Bükk-hegység falvai ismét önálló házassodási egységet képeznek (34). Bátor, Bocs, Bekölce, Aranyos, Mikófalva XIX. századi adatai azt mutatják, hogy egyazon házassodási körhöz tartoznak. Ez a Nádasd—Eger—Ivád—Apátfalva határral bezárt területet jelenti. Amíg Halászi, Feketeerdő, Arak házassodási köre a Szigetközre esik, Pusztasomorja kapcsolatai inkább ettől délre irányulnak. Lébény—Csorna—Kapuvár—Fertőszentmiklós vonaláig terjednek. Nagykáta elsősorban a tápiómenti községekkel volt házassodási kapcsolatban. Északon a Zagyva vonaláig ért ez a kapcsolat. Általában megfigyelhetjük, hogy a folyók, ha nem is jelentenek egyet a házassodási kör szélével, de az exogámia intenzitását mérséklék. A XIX. század közepéig a keceliek házasság céljából nem léptek át a Duna vonalát. A folyó mérséklő hatása később is meglátszik (4., 5. ábra). Míg Alpár házassodási kapcsolatai elsősorban a Tiszán inneni területekre vonatkoznak, addig Ókecske házassodási társközségei a Tiszántúlon vannak. E két Tisza menti település házassodási körének különbözőségét elsősorban a különböző vallás magyarázza.

A Nagykunság közigazgatási központja, Karcag református lakossága már önmagában véve is endogám közösség. 10 éves átlagokat figyelembe véve 85—94%-os ez az endogámia (35). E város házassodási köre a Nagykunság. A XVIII. században a Duna—Tisza közére nem értek el a házassági kapcsolatai. Karcag exogám házasságainak fele szintén a nagykun településekhez (3—7%) kötődött (6. ábra). *Szabó László* kutatásai szerint, a jászági települések exogám házasságai döntő többségben az azonos etnikumú településekre irányulnak (Jászfákóhalma, Jászsalsószentgyörgy, Jászfelsőszentgyörgy, Jászfényszaru) (36) (7. ábra). *Barna Gábor* Egyek, Tiszaórs, Nagyiván községeket azonos házassodási körzetbe tartozónak tartja. Szerinte „Településtörténeli okok játszottak abban szerepet, hogy az említett települések házassági kapcsolatai a délhevesi síkságra is kiterjedtek” (37). *Bárth János* leírja, hogy a Kalocsa vidéki szállások potái egymás között házassodnak. E szállások külön-külön nem képesek (lélekszámuk miatt) az endogámiát tartani, de házassodási körük egybeesik néprajzi csoportjuk határvonalával. Ezek a szállások tehát önmagukban exogámok, de mint néprajzi csoport endogám (38). E példa felveti azt a kérdést is, hogy hogyan használjuk az exogámia, endogámia terminológiákat. Mi az a határ, ameddig egy települést endogámnak nevezhetünk? Ez alatt a 85%-ot meghaladó endogámiát értjük vagy az 50% fölöttit? Endogám házasságnak számítsuk-e az azonos néprajzi csoporton belüli házasságokat, vagy csak a településen belül lakók közötti házasságokat? Hogyan különböztessük meg a kétféle értelemben használt endogámia adatait?

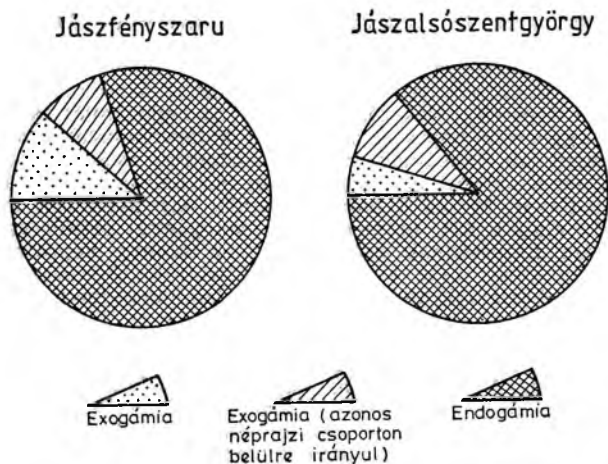
Egy település házassodási körzetét a szomszédos települések gyűrűje alkotja. A távolságok meghatározók a két település közötti házassági kapcsolat intenzitásában. A legszorosabb kapcsolat általában az azonos néprajzi csoporthoz tartozó legközelebb fekvő helységgel van. *Varga Gyula* Kismarja házassági kapcsolatait — 200 év adatai alapján — vizsgálva két csoportra osztja a községeket. „Az intenzív kapcsolatokat a kb. 10 km-es körzeten belüli községekkel alakultak (Pocsaj 4 km 58 házasság, Biharfőlegyháza 8 km 56 házasság, Nagykereki 7 km 55 házasság, Bihar 10 km 41 házasság, Esztár 8 km 35 házasság, Hencida 11 km 33 házasság, Pelbárthida 5 km 25 házasságot). A következő egy kb. 20 km-es kör: Bojt 12 km 24 házasság, Diószeg 15 km 23 házasság, Biharpuszpöki 18 km 20 házasság, Paptamási

VI. Karcag házassági kapcsolatai

Брачные отношения Карцага

Marital relations of Karcag

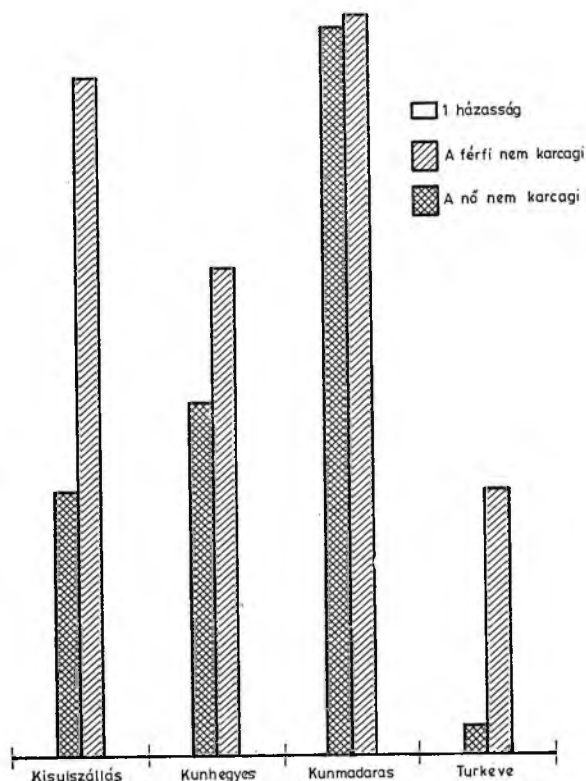

VII. Jászfényszaru és Jászalsószentgyörgy házassági kapcsolatai (1845—1876)

Брачные отношения Ясфеньсару и Ясалшосентдьердя (1845—1876 гг.)

Marital relations of Jászfényszaru and Jászalsószentgyörgy (1845—1876)

14 km 20 házasság, Nyüved 11 km 15 házasság, Nagyléta 16 km 12 házasság Bagos 22 km 11 házasság.” (39) Elsősorban a távolsággal magyarázható, hogy a karcagiak az azonos jogállású nagykun települések közül a legtávolabbi fekvő túrkeveiekkel házasodtak össze legritkábban (8. ábra).

VIII. A karcagi reformátusoknak a Nagykunországba irányuló
exogám házasságai (1730—1800)

Экзогамные браки кальвинистов Карцага в направлении Надькуншага
(1730—1800 гг.)

Exogamous marriages of the Calvinists of Karcag to Nagykunország (1730—1800)

Minden település esetében megállapítható, hogy házasság szempontjából melyik a társközsége. Mátradereskének Recsk, Bekölczének Balaton. Az évszázadok folyamán azonban ez változhat.

Tapasztalataink szerint a házasodási körzetet befolyásolják a közigazgatási határok is. Gyakran egy járásba tartoznak azok a falvak, amelyekkel házassági kapcsolatban van egy település.

10 éves időperiódusokat figyelembe véve a XVIII—XIX. században minden településnek a házasodási körébe 4—7 község tartozott (csak azokat számítjuk ide, amelyekkel 1-nél több közös házasság van). A XX. században 10 fölé emelkedett ez a szám.

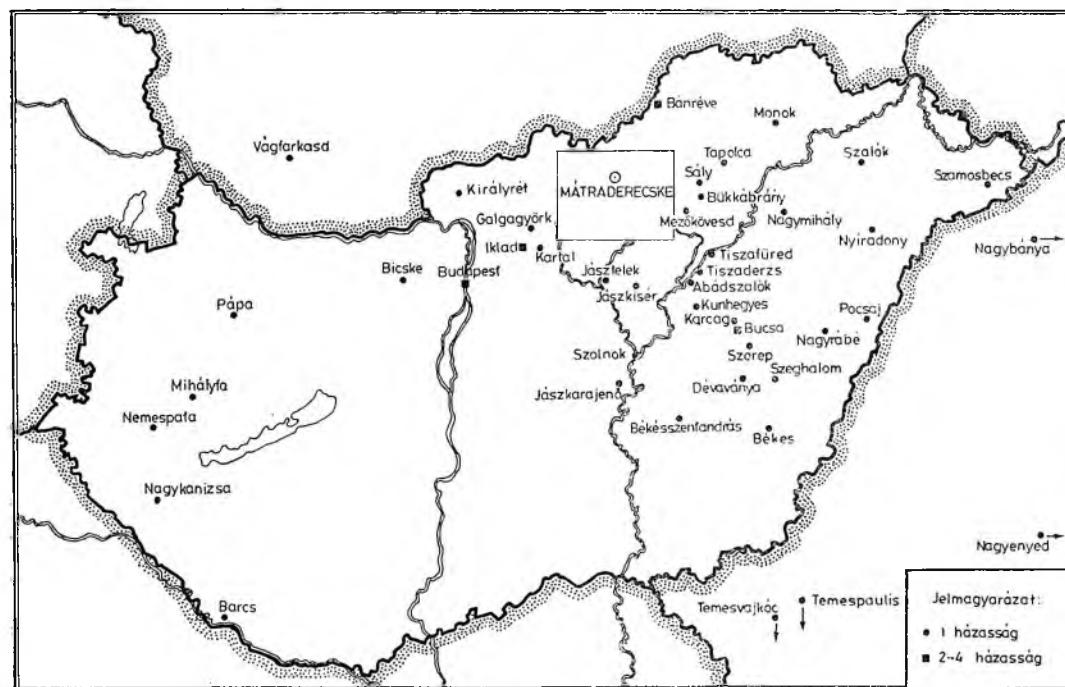
A XX. századi exogámiára a korábbi időszaktól eltérően a jellemző az, hogy területileg sokkal nagyobb kiterjedésű. Igen sok a véletlenszerű, 1 házasságot létrehozó kapcsolat. Ezek mögött sohasem két terület tartós kulturális és gazdasági kapcsolata áll, hanem alkalmi, időszakos kapcsolattelepítés (átutazás, háború, summásélet). Szemlélteti ezt Mátraderecske XX. századi exogámiája. (9. ábra)

IX/a. Mátraderecske exogám házasságai (1901—1950)

Экзогамные браки Матрадеречке (1901—1950 гг.)

Exogamous marriages of Mátraderecske (1901—1950)

IX/b. Mátraderecske exogám házasságai (1901—1950)

Экзогамные браки Матрадеречке (1901—1950 гг.)

Exogamous marriages of Mátraderecske (1901—1950)

Az exogám házasságok létrejöttében szerepet játszhatott két település azonos földesúrhoz való tartozása is. Erre például szolgálhatnak a mozsgói uradalomhoz tartozó falvak közötti házassági kapcsolatok. Pétervására hasonló okból szerepel többször is a nagykátai anyakönyvekben. Íme egy példa: „1848. január 10-én Ntzes Mészáros Sándor Úr és Kováts Borbála Kisasszony köt házasságot. A vőlegény Gróf Keglevich Gábor, ő Exelentiájának pétervásári számtartója, kinek a szülei Istenben boldog Mészáros Mart. fellyebb irt Nagymélt Gróf Egres-Kátai kofenárja és Nemzetes Aigner Katalin. A menyasszony pedig Nemz. Kováts Mihály Úr. Ugyanazon Nagym. Grófnak Nagykátai Tisztartója és Nemzetes Ferenczy Borbála leánya.”

5. Vallási endogámia

A vallási határok szinten hatart szabnak az exogámiának. Magyarországon napjainkig vannak szinte homogén római katolikus, református, evangélikus területek. Az egyházak sokáig tiltották a vegyes vallásúak közötti házasságot. E tiltás olyan hatásos volt, hogy vegyes vallású települések esetén a lakóhelyi endogámiánál erősebb a vallási endogámia. Inkább választottak más településről, de azonos vallású párt. Így a vegyes vallású községek esetén a házassági kapcsolatok több irányba mutatnak. A karcagi reformátusoknak egészen más a házassági körzetük, mint az ugyancsak karcagi katolikusoknak. Különböző felekezetűek között létrejött házasságokra csak a múlt század második felétől van adatunk. A tápiószentmártoni és a karcagi adatok mutatják, hogy az 1870-es évektől hogyan emelkedett a vegyes vallású házasságok aránya az összes házasságkötéshez viszonyítva.

A vegyes vallású házasságkötések aránya az összes házasságkötés százalékában

Tápiószentmárton	1870—1880	3,15%
	1901—1910	10,22%
	1945	14,89%
	1950	30,95%
Karcag	1891—1895	5,46%
	1945	31,7 %
	1950	31,2 %

Az anya és a filiális egyházközségek minden esetben a legszorosabb exogám kapcsolatban vannak egymással. Kecel és Akasztó a XVIII. században, Mátraderecske és Recsk 1888-ig, Halászi, Arak és Feketeerdő a XX. században is egy egyházközséget jelentettek. Házassági kapcsolataik mindvégig a filiális községekkel a legerőteljesebb és viszont. Így van ez Csépa és Szelevény, valamint Tápiószentmárton és Tápióbicske esetében is. A XVIII. században egy egyházközség Mozsgó, Szulimán, Almamellék, Ibafa, Boldogasszonyfa, Szentlászló, Szigeth, Hertelend. Egy házassági körzetbe való tartozásuknak ez tehát az egyik alapvető oka. Egyházi iratok őrzik, hogy egy-egy anyaegyház templomába mely falvak lakossága járt szertartásra. A misék, istentiszteletek ismerkedési, kapcsolatteremtési lehetőséget is jelentettek a különböző községek fiataljai számára. Ennek ellenére úgy tűnik, az egyház inkább a helybeliek között létrejött házasságokat támogatta. A XVIII. századi belsősomogyi református egyházmegye történetéről a stórával kapcsolatban írja Tóth Endre: „Ezt részben már egyházkerületileg is szabályozták akkor és kevés eltéréssel mindenütt azonos összegben fizették... Az esketés díja 50 dénár (Aszalón 3 máriás). A vidéki kétszeresét fizette, vagyis 1 forintot.” (40)

6. A nemzetiség és a nyelv szerepe

A szigetközi és a baranyai vizsgálatok is azt mutatják, hogy a nemzetiség és a nyelv a valláshoz hasonlóan meghatározó a házassági körzetek kialakulásában. Vajkai Aurél, Jankó János nyomán megállapítja, hogy az

örvényesi sváb utódok magyar lányt nem vettek el, inkább a balatonfelvidéki német falvakból házasodtak, s a református gazdagyerék sem kötött vegyes házasságot..." (41) A horvát Bezenye XVIII—XIX. századi házassági társközségei a szintén horvát Kőpcsény, Horvátjářfalu, Horvátkimle és a német Rajka volt. Hegyeshalom házassági körzetébe Levél, Gálos, Miklós-falu, Rajka, Zurány, Nemetjářfalu, Mosonszólnok és Magyaróvár tartozott. Az országhatár megváltozásával módosult az exogámia iránya is. A kultúrák hasonulásával, a kétnyelvűséggel csökken a nemzetiség szerepe a párkapcsolatok kialakulásában.

Ferenczi Imre is azt írja, hogy „a magyarok és szerbek nem házasodtak össze. Ennek tulajdonítható, hogy főképpen a szerbek a közelebbi (Deszk, Újszentiván, Gyála), sőt a távolabbi községekből hoztak Szőregre feleséget.” (42)

Andrásfalvy Bertalan Baranya megye újabb — telepítések folytán kialakult — közösségeit vizsgálva különbséget talált az egyes népcsoportok alkalmazkodóképességében. „A Garam menti reformátusok... Egymás közt is alig, más népcsoportbeliekkel pedig egyáltalán nem házasodnak, sok közöttük az agglagény és a férjhez nem ment leány... A székelyek és a németek közt előbb történt összeházasodás, mint a székelyek és a felvidéki magyarok közt.” (43)

7. Az exogámiaira hajlók rétege

Ha azt vizsgáljuk, hogy mely társadalmi rétegből kerülnek ki a külső házasságot kötők, leggyakrabban *iparosok, kereskedők, hivatalnokok és cselédek* neveivel találkozunk. Pl. 1888. ápr. 8.: „*Orosz István* derecskei születésű, recski lakos cseléd *Kis Anna* Recsk—gyulamajori cselédleányt vette feleségül” — a mátraderecskei anyakönyv szerint. 1909-ben másodszor is megövezgyűlve *Kis Krisztinát Zám Imre* özvegyét — ki mátraballai születésű, derecskei lakos — vette el.

A céhszabályzat által megkövetelt vándorlások eredményeként házasságok is jöttek létre. Pl. „Karcagon 1772. nov. 25-én *Béres Ambrus* csizmadia legény vette Új Fejértőn lakó *Kis István* h. l. (hajadon leányát) *Erzsébetet*.” Ugyancsak Karcagon 1810-ben „Distr. chirurgus *Szikszai Dániel* fia *József* vette Debrecenben chirurgus *Gyursa István* h. l. (hajadon leányát) *Susanát*.” Különösen ez utóbbi példánk egyértelműen mutatja, hogy tulajdonképpen ilyen esetekben gyakran *foglalkozási endogámiáról* van szó.

Az exogám házasságot kötők neveit elemezve megállapíthatjuk, hogy gyakran találkozunk ugyanazon családnevekkel. Pl. Nagyivánban 1897. okt. 18-án „*Számadó István* (25 éves, nőtlen) juhász (szülei *Számadó Mátyás* és *Csóke Borbála*) balmazújvárosi születésű, debreceni tanyán lakó és *Cinege Mária* (18 éves hajadon, kinek szülei: *Cinege Antal* és *Gyöngy Mária*) nagyiváni lakos” kötött házasságot. 1909. nov. 8-án pedig *Számadó József* (25 éves, nőtlen) juhász (kinek szülei: *Számadó Mátyás*, *Csóke Borbála*) balmazújvárosi születésű, Debrecen, Nagyelepen lakó vette feleségül *Gyöngy Mária* 20 éves hajadont (kinek szülei: *Gyöngy Miklós*, *Andrási Rozália*) Nagyivánban.” Levonhatjuk azt a következtetést, hogy minden településen vannak *exogámiaira hajló* és vannak az endogámiát szigorúan betartó családok. E magatartásban szerepe van a vidéki rokonoknak is, akikkel való kapcsolattartás lehetőséget ad az ismerkedésre.

8. Az exogámia intézménye a leányvásár

Összefüggést vélünk felfedezni abban, hogy az ország legsűrűbb településhálózatú, legtöbb kis faluval rendelkező megyéjében maradt meg a legtöbb leányvásár emléke. Leányvásár volt Bodonyban, Sellyén, Vajszlón, Domoloston (Turbék) (44). A Néprajzi Lexikon szerint országszerte elterjedt a leányvásár egy-egy település búcsújához kötődve (Gaina — Hunyad megye —, Máriapócs, Mátészalka, Kadicsfalva, Kalinásza fennsík

— Biharban —, Krasznobrod — Zemplénben —, Máramaros-hegy, Zombor (45).

A leányvásárok célja, hogy a kis lélekszámú települések fiataljai számára a párválasztás lehetőségeit biztosítsa. Talán a turbéki leányvásár is hozzájárult ahhoz, hogy Mozsgóról és a szomszédos településekről van a legnagyobb arányú exogámiáról adatunk. Amennyiben a későbbiekben szaporodnak a házassági kapcsolatokat vizsgáló munkák, szükségesnek látszik, hogy a házassági körzeteket összevegyük a leányvásárok és a búcsújáróhelyek vonzáskörzeteivel is.

9. Az endogámia és a rokonházasságok

Az endogám házasságok szélsőséges esete a rokonházasság. Ezek mértékére a múlt század közepétől az anyakönyvekben szintén vannak adatok. Mivel kevés számú vizsgálat áll a rendelkezésünkre, így elsősorban az adatokat közöljük és azok alapján kiolvasható lehetséges összefüggésre hívjuk fel a figyelmet.

Az endogámia mértéke, a település nagysága erősen befolyásolja a rokonházasságok előfordulásának valószínűségét. Az évi összes házasságkötéshez viszonyítva legkisebb a rokonházasságok száma a nagyobb településeken (Nagykátá, Karcag). A szigetként elhelyezkedő kis falvak (nyelvi, vallási, etnikai különbség miatt) az endogámiának e legszűkebb értelemben vett formájára jobban rákényszerülnek. Például a német települések szomszédságában levő Pusztasomorjában, melynek lakossága a XVII. században a csallóközi Várossomorjából települt mai helyére, 5—10% volt a rokonházasságok aránya a múlt században. Egyébként a település zártságát az is jelzi, hogy — az 1753 és 1910 között vett különböző időmetszetek alapján — az endogám házasságok aránya alig változott (81—92%). Ezzel szemben a horvát lakosságú Bezenye jóval nyitottabbnak tűnik. Az 1732 és 1950 közötti különböző mintavételek 62—85%-os endogámiát mutatnak. A XIX—XX. század fordulóján viszont meghökkentően magas a vérrokonházasságok aránya (1890—1900: 11,4%, 1901—1910: 19,13%!). Adataink azt is mutatják, hogy vérrokonházasságok a kismemesi falvakban gyakrabban fordulnak elő, mint más településtípuson. *Nemeskéri János* Ivádon 1866—1916 között a házasságok 9%-ában mutatta ki. E házasságtípus kapcsán használja a *relatív és intenzív endogámia* fogalmakat (46). A heves megyei Egerbocs is kismemesi falu volt. Itt 1870—1895 között a házasságok 6,33%-a diszpenzációval (vérrokonság miatt) kötődött. Néprajzi gyűjtéseinkből is tudjuk, hogy e magatartásmód a gazdagabbak szemléletéhez közelebb állt. A vagyon, a földtulajdon megtartására, gyarapítására irányult. Táblázatunk azt is sejteti, hogy a rokonházasságok száma a XIX—XX. század fordulóján országszerte megemelkedett.

A vérrokon házasságok százaléka az összes házasságkötéshez viszonyítva

	Bátor	Bekőlcze	Bezenye	Egerboos	Heves- aranyos	Ivád	Mátra- derecske	Mikó- falva	Nagyiván	Nagykáta	Pusztasomorja	Tápió- szent- márton
1801—1810										0,05		
1805—1815											8,23	
1840—1850			1,94				0,73		5,62		4,95	
1851—1860										0,23		
1861—1870										0,36		
1871—1880										1,34		2,6
1880—1895		1,09						2,96		1,28		
1870—1895	0,68			6,33	3,91							
1851—1895										0,97		
1866—1916						9						
1890—1900			11,4				2,3		1,21		9,67	0,5
1901—1910			19,1				1,76		3,58		4,41	0,0
1940—1950							3,53		4,9			
1940												5,2
1945												0,0
1950												2,3

Összegzésül a házasságkötési anyakönyvek alapján a magyarországi házassodási szokások jellemzéséül néhány tényezőt emelünk ki. A települések a XIX. század második felében alkottak legzártabb közösséget. Ekkor volt a legnagyobb az endogámia. A társadalmi-gazdasági változások napjainkra megfordították a folyamatot. Most az exogám házasságok növekedésének vagyunk tanúi. A település nagysága az egyik legfontosabb meghatározója az endogámia lehetséges mértékének. Minden településnek van egy házassodási körzete, amelyen belül a társközségek azonos etnikumhoz, néprajzi csoporthoz, azonos felekezethez, esetleg azonos közigazgatási egységhez, földesúrhoz tartoztak. A település jogi státusza, földrajzi helyzete, története is befolyásolhatja a házassági kapcsolatokat. A települések házassodási körzete térben és időben viszonylag állandó. Minden településen a törzslakosság szemléletéhez és gyakorlatához is közelebb áll az endogámia, mint az exogámia. A betelepültek exogámiára mindig hajlóbba (iparosok, kereskedők, nagybirtokosok, hivatalnokok). Megkülönböztethetünk *lokális* (azon belül szülőhely- és lakóhely szerinti), *etnikai* (azon belül nemzetiségre, néprajzi csoportra, kistájra vonatkozó), *vallási* (azon belül felekezeti és egyházközségre vonatkozó) és *foglalkozási* endogámiát. Az exogámia intézménye a leányvasar. Az endogámia legzártabb formája a rokonházasság. Míg az előzővel a közösség a természetes felírását biztosítja, az utóbbival állandóságát igyekszik stabilizálni (gazdasági vagy etnikai szempontból törekszik a zártagra).

A házassági kapcsolatok anyakönyvek alapján történő kutatása hozzásegít bennünket ahhoz, hogy a XVIII–XX. századi közösségek kultúrájáról pontosabb képet kapjunk. Mivel az eredményeket több tudományág hasznosíthatja, így szükséges minél több település házassági kapcsolatainak feltárása.

J E G Y Z E T E K

1. Járóli József: 1974. B. Lukács Agnes, 1980.
2. Kogutowicz Károly: 1936. 116 p.
3. Kodolányi János: 1958. Zentai János: 1967., 1978. Andrásfalvy Bertalan: 1972. Mándoki László: 1972.
4. Tárkány Szűcs Ernő: 1981. 292–301. p.
5. Nemeskéri János—Walter Hubert: 1966.
6. Tamásy József: 1969.
7. Nemeskéri János: 1965. B. Lukács Agnes: 1975. Kapros Márta—Kovács Béla: é. n. David Zoltán: 1975.
8. Mizser Lajos: 1976.
9. Vetési László: 1977.
10. Blair Holmes: 1978.
11. Varga Gyula: 1978. 55–58. p.
12. Kovács Zoltán: 1981. 167–169. p.
13. Szabó László: 1979. XVII–XXV. tábla, Barna Gábor: 1979. 9–10. térkép, 276–277. p.
14. Orsi Julianna: 1978. a. 1978. b.
15. Orsi Julianna: 1977.
16. Kakuk Mátyás: 1977.
17. Magyar Mária: m. a. (megjelenés alatt)
Ezúttal mondok köszönetet Szabó Zoltán múzeológusnak, aki Alpár és Okécske házasságkötéséről szóló előadási anyagát rendelkezésemre bocsátotta.
18. Orsi Julianna: m. a.
19. A birtokosok nevei Fényes Elek adatai alapján vannak összeállítva. Fényes Elek, 1836–1839.
20. A táblázatot több kiadvány alapján készítettük el.
Az első magyarországi népszámlálás, Népszámlálás 1930. Népszámlálás 1970. Fényes Elek, 1836–1839.
Táblázatunk — terjedelmi okok miatt — nem tartalmazza az ormánsági települések adatait.
21. Nemeskéri János—Walter Hubert: 1966. 352 p.
22. Bromlej, J. V.: 1976. 149 p.
23. David Zoltán: 1975. 236 p.
24. Tárkány Szűcs Ernő: 1981. 300 p.
25. Orsi Julianna: 1978. a. 209–210. p. Csak a város református lakosságára vonatkozik ez az adat.
26. Tárkány Szűcs Ernő: 1981. 296 p.
27. Tamásy József: 1969. 81 p.
28. Bellon Tibor: 1974. 112–113. p. 1979. 64 p.
29. David Zoltán: 1975. 239 p.
30. Tamásy József: 1969. 31 p.
31. Vetési László: 1977. 979–980. p.
32. Zentai János: 1978. 552 p., Kodolányi János: 1958. 16 p.
33. Andrásfalvy Bertalan: 1975. 16 p.
34. Mizser Lajos: 1976. 84 p.

35. Karcag esetében még nem választottuk külön a szülőhely és a lakóhely szerinti exogámiát, így akinek a szülő-, vagy lakóhelyénél más település neve szerepelt, azt exogám házasságnak számítottuk.
36. Szabó László: 1979. XIX—XXVI. tábla.
37. Barna Gábor: 1979. 249 p.
38. Bárh János: 1973. 566 p.
39. Varga Gyula: 1978. 57 p.
40. Tóth Endre: 1940. 71 p.
41. Vajtkai Aurél: 1964. 193 p.
42. Ferenczi Imre: 1977. 285 p.
43. Andrásfalvy Bertalan: 1972. 131 p.
44. Somssich Sándor: 1898. 375 p., Kodolányi János: 1960. 85—86. p.
45. Magyar Néprajzi Lexikon, 1980. 418—419. p.
46. Nemeskéri János: 1965. 174 p.

IRODALOM

1. Andrásfalvy Bertalan: 1972. Néprajzi jellegzetességek az észak-mecseki bányavidék gazdasági életében. Kiny. Az észak-mecseki bányavidék regionális vizsgálata. 123—167. p. Budapest, 1972.
2. Andrásfalvy Bertalan: 1975. Néprajzi csoport, kis táj, régió. Kézirat.
3. Barna Gábor: 1979. Népít és népszokások a Hortobágy vidékén. Budapest.
4. Bárh János: 1973. A pota néprajzi csoport. Ethnographia, 1973. 564—570. p.
5. Bellon Tibor: 1974. Utak, zugok, porták. (Adatok Karcag településtörténetéhez.) in: Karcagi várostörténeti tanulmányok. 101—128. p. Karcag.
6. Bellon Tibor: 1979. Nagykunság. Budapest.
7. J. V. Bromley: 1976. Etnosz és néprajz. Budapest.
8. Dávid Zoltán: 1975. Hajdúszoboszló népesedéstörténete. in: Hajdúszoboszló monográfiája. 107—254. p. Hajdúszoboszló.
9. Ferenczi Imre: 1977. Népi szokásrend Szőregen. in: Szőreg és népe. 251—324. p. Szeged.
10. Fényes Elek: 1836—1839. Magyar országnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. Pest.
11. Blair Holmes: 1978. Házasságkötés és vándorlás Nyugat-Magyarországon: Féltorony, 1828—1895. Demográfia, 1978. 347—365. p.
12. Jároli József: 1974. Adatok XVIII. századi protestáns anyakönyvek forrásértékéhez. Levéltári Közlemények, 1974. 241—246. p.
13. Kakuk Mátyás: 1977. A legrégibb kunszentmártoni anyakönyv (1718—1729) vizsgálatának tanulságai. in: Múzeumi levelek 35—36. szám, 19—56. p. Szolnok.
14. Kaptos Márta—Kovács Béla: é. n. Visonta község társadalomtörténete és néprajza az egyházi anyakönyvek alapján 1632-től 1945-ig. in: Előzetes becszámoló a Visontán folyó régészeti és monográfikus kutatásokról, 1967—1979. Eger.
15. Kodolányi János: 1958. Problémák az ormánsági etnikai csoport körülhatárolásában. in: Néprajzi Értesítő, 1959. 5—18. p.
16. Kodolányi János: 1960. Ormánság. Budapest.
17. Kogutowitz Károly: 1936. Dunántúli és Kis-Ajtföld írásban és képben. Szeged.
18. Kovács Zoltán: 1981. A népesség története. in: Berettyóújfalui története. 141—193. p. Berettyóújfalui.
19. B. Lukács Agnes: 1975. A XIX. századi egyházi anyakönyvek reprezentatív felvétele, és néhány Heves megyei vonatkozása. in: Archivum 4. 24—42. p. Eger.
20. B. Lukács Agnes: 1980. Az anyakönyvek minősége és az anyakönyvezés hiányosságai az 1821—1830-as években. Demográfia, 1980. 242—252. p.
21. Magyar Néprajzi Lexikon, 1960. III. kötet. Budapest.
22. Magyar Márta: m. a. (megjelenés alatt) Csépa falun kívüli kapcsolatai. in: Csépa monográfiája. Szolnok—Eger.
23. Mándoki László: 1972. A kölkedi reformátusok házassági kapcsolatai és házassági szerződésai. in: A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, (1971.) 279—283. p. Pécs.
24. Nemeskéri János: 1965. Az ivádi népesség rokonházasságairól. Demográfia, 1965. 163—175. p.
25. Nemeskéri János—Walter Hubert: 1966. Demográfia és populáció — genetikai kutatások a Bodroghözben. Demográfia, 1966. 336—365. p.
26. Népszámlálás, 1950. Budapest.
27. Népszámlálás, 1970. Budapest.
28. Az első magyarországi népszámlálás (1784—1787). 1960. Budapest.
29. Őrsi Julianna: 1978. a. Karcag házassági kapcsolatai a XVIII—XIX. században. in: Szolnok megyei Múzeumi Évkönyv, 1978. 203—214. p. Szolnok.
30. Őrsi Julianna: 1978. b. Házassági kapcsolatok szerepe az etnikai jegyek meghatározásában. in: Mátracsercske. Néprajzi tanulmányok. Eger.
31. Őrsi Julianna: 1977. Házasságkötések vizsgálata az anyakönyvek alapján. in: Múzeumi levelek. 35—36. szám. 73—83. p. Szolnok.
32. Őrsi Julianna: m. a. (megjelenés alatt) Kecel népe, mint közösség. in: Kecel története és néprajza. Kecel.
33. Őrsi Julianna: m. a. (megjelenés alatt) Rokonsági rendszerek Mozsgón és vonzás-körzetében. in: Mozsgó és vonzáskörzete. néprajza. Pécs.
34. Mízer Lajos: 1976. A ragadványnevek néprajzi vonatkozása. in: A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei, 15. 82—90. p. Miskolc.
35. Somssich Sándor: 1898. Baranyai népszokások. Ethnographia, 1898. 375—378. p.
36. Szabó László: 1979. A jász etnikai csoport. I. Szolnok.
37. Tamásy József: 1969. A lokális endogámia alakulása Magyarországon. Demográfia, 1969. 79—86. p.
38. Tárkány Szűcs Ernő: 1981. Magyar jogi népszokások. Budapest.

39. Tóth Endre: 1940. A Belsősomogyi Református Egyházmegye Mária Terézia korában. Csurgó.
 40. Vajkai Aurél: 1964. Balatonmellék. Budapest.
 41. Varga Gyula: 1978. Egy falu az országban. Kismarja életrajza a felszabadulásig. Debrecen.
 42. Vetési László: 1977. Párvalasztási mobilitás Bükksőn. Korunk, 1977. 979—984. p.
 43. Zentai János: 1967. Adatok az Ormánság néprajzi határának megállapításához. in: A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 1966. 77—123. p. Pécs.
 44. Zentai János: 1978. Baranya megye magyar néprajzi csoportjai. Ethnographia, 1978. 319—337. p.

ЭКЗОГАМИЯ И ЭНДОГАМИЯ В ВЕНГРИИ В XVIII—XX. СТОЛЕТИЯХ

Резюме

На основе метрических книг о браках упоминаются некоторые факторы, характеризующие брачные обычаи Венгрии. Населенные пункты составили самую закрытую общину во второй половине 19-го века. В то время эндогамия показала самую значительную. К настоящему времени социально-экономические изменения перевернули этот процесс. В наши дни наблюдается увеличение экзогамных браков. Величина населенного пункта определяет в очень большой мере возможную степень эндогамии. В каждом населенном пункте имеется брачный район, в пределах которого со-села относились к тождественным этнику, этнографической группе, религии, возможно к тем-же самым административной единице и помещику. Также и юридический статус, географическое положение, история населенного пункта могут оказывать влияние на брачные отношения. Брачный район населенных пунктов является относительно постоянным в пространстве и времени. В каждом населенном пункте эндогамия ближе к возрению и практике туземного населения, чем экзогамия. Вселившиеся лица (ремесленники, торговцы, крупные помещики, служащие) являются более склонными к экзогамии. Можно различить местную (в пределах ее по месту рождения и местожительству), этническую (в пределах ее по национальности, этнографической группе, маленькому краю), религиозную (в пределах ее по религии и церковному приходу) и профессиональную эндогамию. Институт экзогамии считается рынок девушек. Самая закрытая форма эндогамии: брак между родственниками. Пока с первым община обеспечивает естественное возобновление, с последним она старается стабилизировать свое постоянство (она стремится к замкнутости в экономическом или этническом отношении).

Исследование брачных отношений на основе метрических книг способствует более точному установлению культуры общин 18—20. веков. Ввиду того, что результаты могут быть использованы несколькими отраслями науки, необходимо раскрыть брачные отношения возможно больше населенных пунктов.

EXO GAM Y AND ENDO GAM Y IN HUNGARY IN THE XVIII—XX. CENTURIES

Summary

On basis of the marriage registers author mentions some factors to characterize the marriage habits of Hungary. The settlements represented the most closed community in the second half of the 19th century. At that time endogamy was the most frequent. By our days the socio-economic changes turned this process. At present an increase in the number of exogamous marriages can be observed. The size of the settlement determines

to a very great extent the possible frequency of exogamy. Each settlement has a marriage district within which the co-communes belong to the same-ethnics, ethnographic group, religion, maybe, to the same administrative unit, landlord. Also the legal status, geographic situation and history of the settlement may affect the marital relations. The marriage district of the settlements is relatively stable in space and time. In each settlement endogamy is nearer to the view and practice of the native population than exogamy. In-migrants (artisan, merchants, owners of big estate, officials) are always more inclined to exogamy. *Local* endogamy (within it by place of birth and residence), *ethnic* (within it by nationality, ethnographic group, small region), religious within it by religion (and parish) and occupational endogamies may be distinguished. The institution of exogamy is the girl market. The most closed form of endogamy is the marriage between relatives. While with the former the community ensures its natural refreshment, with the latter it tries to stabilize its constancy (it strives after the closed situation in economic or ethnic respects).

The study of the marital relations on basis of marriage registers contribute to a more exact statement of the culture of the communities of the 18—20. centuries. As the findings can be used by several disciplines, it is necessary to reveal the marital relations of as many settlements as possible.